

Ксенија Ј. Кончаревић¹

Јелена Б. Васовић²

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

АСОЦИЈАТИВНИ РЕЧНИЦИ КАО ИЗВОР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ТРАНЗИЦИОНИХ ПРОМЕНА У РУСКОМ И СРПСКОМ ДРУШТВУ КРАЈА XX И ПОЧЕТКА XXI ВЕКА³

Апстракт: У раду се, на материјалу асоцијативних речника, спроводи анализа садржине и структуре асоцијативних поља одабраних лексема из семантичког поља „политика, економија, друштвени односи” у руском и српском језику са циљем реконструисања представа о транзиционим променама у друштву и њиховом одразу у свести носилаца двају језика. Добијени резултати доводе се у корелацију са новијим социолошким студијама о транзицији у српском и руском друштву.

Кључне речи: социолингвистика, социологија, асоцијативни речници, асоцијативна поља лексема, савремени руски језик, савремени српски језик.

1. Уводне напомене

У овом раду позабавићемо се сликом транзиционих промена која се може реконструисати анализом асоцијативних поља (АП) лексема из сфере полити-

¹kkoncar@mts.rs

²jvasovic5@gmail.com

³Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду под насловом „Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта 179078).

*Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у
руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века*

ке, економије и друштвених односа у руском и српском језику, представљеним у асоцијативним речницима ових двају језика (в. *Лексикографски извори*). Нагласићемо да материјал из руског и српског језика није апсолутно упоредив, пре свега због чињенице да су поједина асоцијативна поља у *Асоцијативном речнику руског језика* (Karaulov et al. 1994) суженија, пошто је анкетирани мањи број говорника⁴. Ово, међутим, не представља озбиљну сметњу за добијање реалне слике о структури асоцијативних поља, будући да је највећи број асоцијативних поља која овде анализирамо валидан, са 500 и више реакција. Испитаници тестирани у српској средини (Piper et al. 2005) по узрастним и образованим карактеристикама блиски су онима који су учествовали у изради *Руског асоцијативног речника* (в. напомену 1).

Постојала су два мотива за спровођење овог истраживања – социолошки, односно социолингвистички, и интралингвистички. Са социолингвистичке тачке гледишта занимало нас је рефлектовање транзиционих промена у језичкој свести Срба и Руса. Ове промене кореспондирале су са временом израде асоцијативних речника руског (деведесете године XX века) и српског језика (прва деценија XXI века).

Социолошка истраживања спроведена у Русији и Србији показују сличне друштвене феномене везане за транзицију: велике промене у друштвено-економској структури становништва, прелазак радничке класе са позиција декларативно „владајуће”, са оуда проистеклим релативно стабилним економским положајем и заштићеношћу права која проистичу из радног односа, на позиције класе у нестајању, обесправљене и пауперизоване, углавном препуштене сналажењу у сивој економији; нестајање средње класе, која је стуб стабилности сваког друштва; рапидно осиромашење пензионера и ускраћивање стечених права и права везаних за стицање пензионог статуса (исп. Zaslavskaja 2004; Matveeva 2015; Shtompka 2001; Antonić 2012; Bolčić 1994; Milić 2002;

⁴При изради *Руског асоцијативног речника*, за мањи број АП анкетирано је око 100 испитаника – изворних носилаца руског језика узраста од 17 до 27 година, а за већи – око 500. Млађа популација пунолетних грађана, уз то са академским образовањем (студенти прве три године различитих високошколских установа), изабрана је за анкетање из два разлога: прво, зато што су аутори сматрали да ће управо ова популација знатно утицати на развој језика у догледној будућности, и друго, зато што се очекује да на њихову језичку свест утиче и одабрани профил студија. Стога аутори у предговору констатују да је *Руски асоцијативни речник* „излаз у будућу језичку свест Руса” (Karaulov et al. 1994: 5). При изради *Асоцијативног речника српског језика* анкетирани су студентска, али и старија средњошколска популација, што обезбеђује поклапање узрастних карактеристика узорка. О методологији конструисања асоцијативних речника и потоње анализе материјала детаљније в. у: Karaulov 1996, Ufimceva 1995, Ufimceva 1996).

Novaković 2017: 24–37, 68–100). Показује се да су друштвене промене, такозвани процес транзиције који живимо, све само не површан процес. Он не захвата само само „површинске” слојеве друштва (политика, економија, свакодневни живот); ни дубински слојеви (научно, културно и уметничко стваралаштво, колективна и индивидуална психологија) не остају нетакнути и спокојни. Старо нестаје, ново се тек помаља и за њега не знамо хоће ли бити боље или горе од претходног. Нико не остаје имун на друштвена догађања, на атмосферу општих мена, криза и посвемашње несигурности. Потребно је у општој несигурности негде наћи упориште, међутим, многи нису спремни на адекватно суочење са изазовима свакодневног живота и за дубља, суштинскија трагања за утемељењем своје личности у оваквим ситуацијама, већ посежу за најједноставнијим решењима, за најјефтинијим, а наизглед делотворним „лековима”. Један од њих је и симплификовано, дуалистичко доживљавање света који нас окружује: стварност се посматра кроз супротстављене појмовне парове: прошлост – садашњост, добро – зло, достојанство – обесправљеност, богатство – сиромаштво и најзад одлучујуће – ми и „они” („они” су оличење свакога зла, док смо „ми” обични људи, часни, чиста образа и неукаљаних руку).

Општа слика одраза транзиционих промена у језичкој свести припадника руског и српског друштва веома је слична. Испитаници, као што ћемо видети у даљем излагању, показују аверзију према политици генерално; њихов став према новим друштвеним појавама углавном је негативан; уочава се одређена доза носталгије за некадашњим, хомогенизованијим друштвом и моћнијом, монолитнијом државом; емоције и вредносне оцене у вези са карактеристичним појмовима и процесима везаним за транзицију углавном су поларизоване.

Други повод за приступање овоме истраживању, поред неоспорне сличности, јесу и значајне разлике у садржају асоцијативних поља чији су стимулуси биле лексеме којима се означавају феномени у домену политике, економије и друштвених односа и њихова обележја, као и разлике у свести носилаца руске и српске културе. Пошто се сматра да валидна асоцијативна поља представљају најпотпунији доступан материјал који одражава језичку свест просечних савремених говорника, она су и била полазна тачка испитивања. Наиме, како наводи Н. В. Уфимцева (2003: 4), „асоцијативно поље стимулуса јесте не само фрагмент вербалне меморије човека, већ и фрагмент слике света етноса, која се одсликава у свести просечног носиоца културе, његових мотива и оцена, и, као последица тога, његових културних стереотипа”.

Ограниченост обима ове публикације дозвољава нам да методологију истраживања одраза транзиционих промена у савременој језичкој свести Срба

и Руса илуструјемо само најкарактеристичнијим процедурама. Показаћемо на који начин је могуће анализирати садржину и структуру АП одабраних лексема из семантичког поља „политика, економија и друштвени односи” у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора транзиционих промена у свести просечних носилаца двају језика. Из *Асоцијативног речника српскога језика* (Piper et al. 2005) анализирали смо 11 стимулуса – *новац, демократија, радник, избори, политика, држава, Европа, будућност, унија, људска права, режим*, а из *Руског асоцијативног речника* (Караулов и др. 2004) – 12 стимулуса: *деньги, демократия, работник, выборы, политика, государство, држава, Европа, будущее, союз, права человека, режим*.

2. Анализа садржине АП

Материјал асоцијативних речника може бити класификован на основу различитих критеријума, а овде ћемо применити принцип семантичке и концептуалне блискости реакција, према методологији Р. Драгићевић (Dragičević 2010: 55–98) и М. Стефановић (Stefanović 2012: 25–32).⁵ Издвојићемо 19 група које обухватају блиске реакције у анализираним АП оба језика. Приликом анализе нећемо свим групама посветити подједнаку пажњу, с обзиром на то да је циљ истраживања био уочавање истоветности, сличности и разлика које се манифестују у језичкој свести носилаца руског и српског језика, а које се односе на стање и транзиционе промене у руском и српском друштву.

Групе које су издвојене су: хипоними, дефиниција, опозити, функционалне везе у домену политике, функционалне везе изван политике, идентификација са конкретном политичком организацијом, позитивне емоције и оцене, негативне емоције и оцене, неутралне синтагматске везе (модел двеју речи), личносно, интерперсонално, аксиолошко значење, идентификација са конкретном особом, прецедентни текстови, веза са националним идентитетом, друго значење, деривати, рима, егзистенција, локација и остале реакције. Наглашавамо да овако груписане реакције нису присутне код свих стимулуса, да су називи група условни, и да су издвојени са циљем прегледније систематизације материјала.

Почећемо од стимулуса *политика* у руском (а) и српском језику (б). Реакције ћемо груписати на следећи начин:

⁵ Ову методологију К. Кончаревић применила је у радовима посвећеним истраживању индикатора религиозности у вербално-асоцијативној мрежи носилаца руског и српског језика крајем XX и у првој деценији XXI века, на материјалу асоцијативних речника који се користе и у овом раду, в. Končarević 2015 а, Končarević 2015 б, Končarević 2015 в.

(а)

Хипоним: *внешняя 4, внутренняя, государственная, экономическая 2, конструктивная, кризисная, либеральная, международная, мировая, новая, современная;*

Дефиниција: *для тех, кто понимает; привилегия;*

Функционалне везе у домену политике: *экономика 7, власть 2, Дума, коммунизм, лидер, правительство, президент, съезд;*

Функционалне везе изван политике: *наука;*

Идентификација са конкретном политичком организацијом: *КПСС 2;*

Позитивне емоције и оцене: *нужна, успех, хорошее дело, честная;*

Негативне емоције и оцене: *грязная 10, грязь 8, грязное дело, дерьмо 4, дрянь, ерунда 3, гадость, надоело, скука 2, бардак, бред, вздор, грязно; долой, дурацкая; закулисные игры, игра, канонерок, клубок обрезков, кнута, ложь, маразм, мура, не для нас, неинтересно, не нужно, непонимание, не понимать, непонятная, неправильная, нет решений, неуютность, нечистоплотность, низкая, нудная, обман, обманная, плохая, плохо, подлость, политикан, путаница, разруха, смерти, спор, страшное дело, темный лес, черная, что-то запутанное, чушь;*

Неутралне синтагматске везе: *партии 9, Горбачева, правительства 3, большая, государства, Ельцина, невмешательства, перестройки, сложная 2, военного коммунизма, в стране, лавирования, милитаризма, мира, на высоте, обновления, правды, протекционизма, России;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *наша;*

Идентификација са конкретном особом: *Ельцин 8, Горбачев 2; Жириновский, Ельцин;*

Остале реакције: *газеты, новости 3, жизнь, телевизор 2, беседа, война, газета, далеко, дело, деловой журнал, зачем, искусство, история, массовое сознание, международный, мир, равнодушие, стилистика, угощение, человек, TV.*

(б)

Хипоним: *дневна, економска, радикална, спольна, спольна, страна, унутрашња;*

Дефиниција: *борба, игра 3, расправа 2, беседа, говор, говоренье, дневна забава, договор, доколица, идеја, изражавање, полемика, посао, преговор, расправе, управљање;*

Функционалне везе у домену политике: *скупштина 33, избори 25, држава 23, власт 16, председник, странка 9, странке 8, демократија 6, економија, влада*

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

3, гласање, партија, седница 2, десница, државници, парламент, политичке странке, премијер, режим, суд, суђење, Устав, закон;

Функционалне везе изван политике: наука 4;

Идентификација са конкретном политичком организацијом: ДОС 2, СРС 2, ДХСС, СПС;

Позитивне емоције и оцене: битно, соол, поштено, занимљиво;

Негативне емоције и оцене: досада 37, глупост, лаж 26, свађа 17, ужас 12, пропаст 7, смарање 6, зло, лажи 5, завера, обмана, превара, смор, срање 4, глупости, губљење времена, курва, криминал, лопови, манипулација, проблеми, рат, убиство, хаос 3, блејање, бљак, гађење, досадно, катастрофа, корист, корупција, незаинтересованост, неправда, смешна, смрт, срамота, циркус 2, барабе, беда, без памети, бес, брига, брука, будале, бука, варка, гадости, глума, глупости, грозно, дебили, деструкција, доконисање, досадна, заблуда, залуђеност, замешатељство, замршена, злоупотреба, идиот, издаја, лажов, лопов, лоповлук, лоше, лудница, мито, неважно, незанимљива, неистина, некултура, неповерљив, нереди, неслагања, неспоразум, неурачунљивост, неуспех, нешто лоше, нужно зло, опасна игра, очајање, паметовање, пародија, плакање, покварени, поквареност, празно, преваре, представа, препирка, преуцавања, прецењено, прљавитина, проститутка, проституција, свађе, секта, смејурја, смор живи, страност, страхота, сумња, тешко, тешкоћа, трагедија, туга, чантрање, шљам, шупље у празно;

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: не волим, не занима ме 2, ме не занима, мрзим, не волим је;

Идентификација са конкретном особом: Ђинђић 26, Шешел 10, Коштуница 9, Слоба 5, Милошевић 3, Лабус 2, Батић, маторци, отац, Слоба Милошевић, Слободан Милошевић, Шеки, тата, Зоран Ђинђић;

Прецендентни текстови: Б92, Блиц, макијавелизам, Микијев забавник, РТС, ТВ Политика;

Веза са националним идентитетом: народ, застава;

Друго значење: новине 60, дневне новине, лист, часопис, магазин, штампа;

Деривати: политичар, политичари 6;

Егзистенцијално: је данас смешна;

Локација: Хаг 4, Србија 3, Америка, Београд, факултет, Србија и Црна Гора, школа, зграда, зграда Политике, Зрењанин;

Остале реакције: ТВ 17, телевизија 12, моћ 6, ништа, 5, дневник, вести 4, новости, пропаганда, свакодневница 3, данас, дешавање, друштво, жена, заједница, земља, интерес, интересовање, људи, медији, микрофон, мушкарац,

мушкарци, незаинтересованост, новац, одрасли, професор, протест, фотелја, итрајк; прича, смех, живот 2, б5, арена, атом, црно, цупкање, чаша, чудо, чвор, дебело, другарица, држање, експрес, играње, истакнутост, књига, коцка, кола, компликација, лабуд, медицина, начин, наочаре, наочари, новина, нож, ограничење, одело, празно, реч, столица, страно, сваки дан, тика така, уметност, ватра, забрана, звезда.

Други пример:

Деньги

Хипоним: *крупные 11, рубль 9, бумажные 8, мелочь, монета 4, необходимость 3, деревянные, доллар, доллары, зеленые, медные, монеты, трудовые 2, государственные, гроши, копейки, купюры, рубли;*

Дефиниција: *бумага 11, бумажки 4, бабки 3, мани 2, бумажка, валюта, необходимость иметь много, средства, это бумага;*

Функционалне везе у домену политике: *казначейские билеты, при коммунизме;*

Позитивне емоције и оцене: *счастье 5, благополучие, власть и свобода, вносят спокойствие в наши души, возможности, все, все!, греют, класс!, красивые, люблю, радость, свобода, сила, хорошо, честные, чистые, это все;*

Негативне емоције и оцене: *бешеные 14, зло 9, грязные, грязь 4, дрянь, мусор 3, левые, не нужны, это зло 2, бред; грязь, но без них никуда; зависимость, злость; мусор, но их не хватает; не главное, несчастье, проблема, ссора, труха, украдены, украли, фальшивь, хлам;*

Неутралне синтагматске везе: *большие 41, много 19, нужны 11, мало 10, кончились, считать 5, получить, тратить, чужие 4, в кармане, вперед, дать, заработанные, получать 3, займы, делать, заработать, истрачены, малые, немалые, огромные 2, брать, в банке, в гости, в долг, взять, в кассу, в кино, в кошельке, в сумке, выплатить, давать, длинные, достал, достались, достать, зарабатывать, иметь, имеются, истратил, исчезли, карманные, копить, лежат, летят, лишние, маленькие, мелкие, на книжке, на обед, на стол, на цель, нетрудовые, новые, нужны всем, одолжить, отдавать, отдать, отсутствуют, потратить, пропали, старые, уплыли;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *мои 4, мне очень нужно, хочу;*

Прецедентни текстови: *на бочку, шальные 3, врозь, на ветер;*

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Егзистенцијално: *нет 8, есть 5, нету 2, а их никогда не бывает, бывают, были, не имеются;*

Остале реакције: *кошелек 14, золото 12, вода, время, не пахнут 8, деньги, жизнь, работа, стипендия, товар, 3, вещи, доход, машина, пахнут, счет 2, банк, бег, блат, блеск, богатство, больше, брр, будущее, бумажный, быть, бюджет, воздух, всегда не хватает, где взять, где их взять, да так, дать взаймы, живые, заботы, зарплата, зачем?, звенят, звякнуть, и хлеб, какие, карман, касса, кассир, категория, квартира, количество, кольцо, конопля, крест, курица, любят счет, магазин, материальные ценности, металл, мимо, много золотых монет, море, мотоцикл, мыло, нет слов, не хватает, нехватка, ничто, ноги, нужда, одежда, они нужны, осень, отдых, отхуда, отпуск, отсутствие, отсутствует, плата, платили, побольше, побольше и покрупней, поездка, покупать, покупка, портмоне, почта, прибыль, причина, пройдоха, свои, серебро, сорить, спекулянты, стипендии, текут, труд, у мамы, фантики, халтура, хлеб, часы, шуришание.*

Новац

Хипоним: *евро 12, динар 10, доллар 5, долари 4, девизе 3, велики, зелени, пара 2, динари, инострани, марке, метални, метални новчић, папирни, папирни новац, ситнина;*

Дефиниција: *паре 35, потреба 26, средство 19, папир 15, све 11, потребан 5, кеиш, неопходност 4, кинта, неопходан, средство плаћања 3, лова, нужност, ствар 2, нешто што недостаје, неопходно, неопходно за живот, обавезност, платежно средство, средство размене, средство за опстајање, средство за живот, услов опстанка, хартија, шушке;*

Позитивне емоције и оцене: *богатство 61, моћ 48, могућност, сигурност 6, срећа 4, љубав, провод, уживање 3, задовољство, имућност, могућности, слобода, ужитак 2, битно, благостање, важан, важност, велика помоћ, вредан, вредно, добит, добитак, значај, корисно, лаган живот, моћ у руци, нада, надање, побольшање, супер, успех;*

Негативне емоције и оцене: *мито, зло 7, мало, похлепа 4, брига, губитак, квари људе, нема га, ништа, нужно зло, прљав 3, дефицит, глупост, исквареност, мафија, нема, прљаво, прљавитина 2, беда, блато, глад, господар-слуга, грамзивост, груб, губитак сна, губљење, исувише значајан, језа, корист, кваритель, мука, начин преваре, не чини све, небитан, небитно, недостатак, немање, немаштина, немати, непријатељ, несрећа, нестаје, неважно, незгодна ствар, никад довољно, пакао, погубност, похлепност, празнина, превара, преживљавање, расипање,*

равнодушност, ситничавост, спонзоруша, споредан, споредно, споредност, срећа привидна, суза, свађа, тешко доступно, узалуд;

Неутралне синтагматске везе: *у рукама 3, прање, трошење 2, за трошење, зелен, потрошни, ситан, скуп, трансфер, трошити, чување, чувати;*

Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење: *мрзим, немам, немам га, треба ми, хоћу;*

Идентификација са конкретном особом: *Никола 2, Б. Карић, Бил Гејтс, Ђелић, Станивук, Тесла;*

Прецедентни текстови: *бити или не бити, Молијер;*

Деривати: *новчаник 15, новчаница, новчанице;*

Егзистенцијално: *да 2, је све;*

Локација: *банка 13, свет 3, Кувајт, Португалија;*

Остале реакције: *куповина 21, злато 13, зелено 12, плата, живот 9, жуто, зарада, посао 4, власт, време, ауто, каса, рад 3, богат, будућност, вредност, економија, материја, материјализам, одећа, плаћање, пуно, путовање, руке, циљ, чекови, чудо 2, \$, анкета, аптека, бизнис, благајна, богаташ, богаташи, борба, брат, буши, вила, врећа, данас је уторак треба, дефиниција из политичке, довољан број, зајам, зарадити, зелене новчанице, емоција, гардероба, и све, играчка, излазак, имање, интерес, јакна, капитал, картица, кеса, кешоловац, кладоница, кофер, кола, компанија, корупција, кућа, купити, лик, лишће, лооом, лупити, машта, материјално, материјално стање, метал, топеу, море, мото, начин, намештај, новац, обавеза, обазрив, одевање, папири, парфем, пиће, писмо, питон, пиштољ, плате, плаћања, плаћати, поклон, пола живота, помоћ, потпис, приватизација, продавнице, пун новчаник, путовања, рутина, салдо, свежањ, сеф, сила, слатко, стандард, статус, страст, ствари, суштина, тата, тежња, темел, трговина, трошак, унија, увек, цигаре, чек, цеп, шопинг, штампарија.*

У табеларним прегледима који следе даћемо статистички преглед структуре анализираних асоцијативних поља. У првој колони последње табеле представљен је просек за сва посматрана асоцијативна поља:

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у
руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

ТАБЕЛА 1

		Политика (с)	Политика (р)	Новац (с)	Деньги (р)	Демократија (с)	Демократија (р)
Хипоним	7 (0,9%)	17 (8,33%)	48 (6,50%)	58 (10,96%)	4 (0,56%)	0	
Дефиниција	21 (2,69%)	2 (0,98%)	145 (19,64%)	25 (4,72%)	149 (20,86%)	1 (1%)	
Опозити	0	0	0	0	0	0	
Функц. везе у домену политике	151 (19,40%)	15 (7,35%)	0	2 (0,37%)	113 (15,82%)	30 (30%)	
Функц. везе изван политике	4 (0,51%)	1 (0,49%)	0	0	0	1 (1%)	
Идентификација са конкретном политичком организацијом	6 (0,77%)	2 (0,98%)	0	0	23 (3,22%)	0	
Позитивне емоције и оцене	4 (0,51%)	4 (1,96%)	162 (21,95%)	22 (4,15%)	28 (3,92%)	15 (15%)	

Негативне емоције и оцене	287 (36,88%)	79 (38,72%)	102 (13,82%)	57 (10,77%)	125 (17,50%)	17 (17%)
Неутралне синтагматске везе	0	37 (18,13%)	16 (2,16%)	174 (32,89%)	3 (0,42%)	8 (8%)
Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење	7 (0,9%)	1 (0,49%)	5 (0,67%)	6 (1,13%)	1 (0,14%)	0
Идентификација са конкретном особом	63 (8,09%)	12 (5,88%)	7 (0,94%)	0	55 (7,70%)	8 (8%)
Прецедентни текстови	6 (0,77%)	0	2 (0,27%)	8 (1,51%)	0	0
Веза са националним идентитетом	2 (0,25%)	0	0	0	54 (7,56%)	3 (3%)
Друго значење	66 (8,48%)	0	0	0	0	0
Деривати	12 (1,54%)	0	17 (2,30%)	0	0	0
Рима	0	0	0	0	0	0

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Егзистенцијално	1 (0,12%)	0	3 (0,40%)	19 (3,59%)	9 (1,26%)	0
Локација	15 (1,92%)	0	18 (2,43%)	0	64 (8,96%)	4 (4%)
Остале реакције	126 (16,19%)	27 (13,23%)	213 (28,86%)	158 (29,86%)	86 (12,04%)	13 (13%)
Укупно	778 ~99,92%	204 ~96,54%	738 ~99,94%	529 ~99,95%	714 ~99,96%	100 ~100%

ТАБЕЛА 2

	Градник (с)	Работник (р)	Избори (с)	Выборы (р)	Држава (с)	Государство (р)	Држава (р)
Хипоним	95 (12,38%)	0	41 (5,33%)	55 (51,88%)	18 (2,39%)	52 (8,1%)	2 (2,02%)
Дефиниција	48 (6,25%)	0	26 (3,38%)	0	154 (20,45%)	70 (10,90%)	13 (13,13%)
Опозити	40 (5,21%)	0	0	0	0	0	0

Функц. везе у домену политике	6 (0,78%)	0	218 (28,34%)	22 (20,75%)	73 (9,69%)	63 (9,81%)	0
Функц. везе изван политике	0	0	0	0	0	0	0
Идентификација са конкретном политичком организацијом	0	2 (1,96%)	5 (0,65%)	0	0	0	0
Позитивне емоције и оцене	34 (4,43%)	13 (12,74%)	13 (1,69%)	0	15 (1,99%)	68 (10,59%)	23 (23,23%)
Негативне емоције и оцене	108 (14,08%)	10 (9,80%)	243 (31,59%)	9 (8,49%)	85 (11,28%)	58 (9,03%)	8 (8,08%)
Неутралне синтагматске везе	79 (10,3%)	45 (44,11%)	17 (2,21%)	11 (10,37%)	31 (4,11%)	124 (19,31%)	18 (18,18%)
Личносно, интерперсонално и аксиолошко значење	1 (0,13%)	0	1 (0,13%)	0	19 (2,52%)	50 (7,78%)	10 (10,10%)
Идентификација са конкретном особом	6 (0,78%)	0	37 (4,81%)	0	13 (1,72%)	3 (0,46%)	0
Прецедентни текстови	1 (0,13%)	1 (0,98%)	1 (0,13%)	0	3 (0,39%)	13 (2,02%)	0

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Веза са националним идентитетом	0	0	3 (0,39%)	1 (0,94%)	78 (10,35%)	8 (1,24%)	11 (11,11%)
Друго значење	0	0	3 (0,39%)	0	0	0	0
Деривати	0	0	1 (0,13%)	0	3 (0,39%)	0	0
Рима	0	0	0	0	0	0	0
Егзистенцијално значење	1 (0,13%)	0	3 (0,39%)	0	1 (0,13%)	0	0
Локација	129 (16,81%)	0	19 (2,47%)	0	159 (21,11%)	49 (7,63%)	7 (7,07%)
Остале реакције	219 (28,55%)	31 (30,39%)	138 (17,94%)	8 (7,54%)	101 (13,41%)	84 (13,08%)	7 (7,07%)
Укупно	767 ~99,96%	102 ~99,98%	769 ~99,58%	106 ~99,97%	753 ~99,93%	642 ~99,95%	99 ~99,99%

ТАБЕЛА 3

	Европа (с)	Европа (р)	Будућност (с)	Будуће (р)	Унија (с)	Сојуз (р)
Хипоним	3 (0,38%)	8 (8,08%)	0	0	0	0
Дефиниција	147 (19,96%)	8 (8,08%)	153 (19,89%)	17 (15,17%)	352 (44,95%)	3 (2,77%)
Опозити	0	0	65 (8,45%)	3 (2,67%)	1 (0,12%)	0
Функц. везе у домену политике	6 (0,77%)	0	0	1 (0,89%)	55 (7,02%)	14 (12,96%)
Функц. везе изван политике	0	0	0	0	0	0
Идентификација са конкретном политичком организацијом	9 (1,16%)	0	0	0	15 (1,91%)	1 (0,92%)
Позитивне емоције и оцене	33 (4,28%)	5 (5,05%)	158 (20,54%)	26 (23,21%)	13 (1,66%)	6 (5,55%)

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Негативне емоције и оцене	46 (5,96%)	1 (1,01%)	38 (4,94%)	9 (8,03%)	17 (2,17%)	8 (7,40%)
Неутралне синтагматске везе	78 (10,11%)	2 (2,02%)	20 (2,60%)	32 (28,57%)	119 (15,19%)	25 (23,14%)
Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење	14 (1,81%)	0	11 (1,43%)	9 (8,03%)	1 (0,12%)	0
Идентификација са конкретном особом	1 (0,13%)	0	1 (0,13%)	0	1 (0,12%)	0
Прецедентни текстови	1 (0,13%)	0	2 (0,26%)	1 (0,89%)	0	42 (38,88%)
Веза са националним идентитетом	3 (0,38%)	0	0	0	2 (0,25%)	0
Друго значење	0	0	31 (4,03%)	0	33 (4,21%)	1 (0,92%)
Деривати	0	0	0	0	2 (0,25%)	0
Рима	0	21 (21,21%)	0	0	0	0

Егзистенцијално	8 (1,03%)	0	8 (1,04%)	0	0	0
Локација	146 (18,93%)	28 (28,28%)	15 (1,95%)	0	104 (13,28%)	0
Остале реакције	276 (35,79%)	26 (26,26%)	267 (34,72%)	14 (12,5%)	68 (8,68%)	8 (7,40%)
Укупно	771 ~100,8%	99 ~99,99%	769 ~99,98%	112 ~99,96%	783 ~99,93%	108 ~99,94%

ТАБЕЛА 4

Укупно:	Људска права (с)	Режим (с)	Режим (р)
Хипоним 3,98%	4 (0,55%)	0	0
Дефиниција 14,12%	107 (14,88%)	45 (6,30%)	4 (3,92%)
	4 (3,92%)		

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у
руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Опозити 1,03%	0	0	0	0
Функц. везе у домену политике 10,70%	135 (18,77%)	28 (27,45%)	199 (27,87%)	2 (1,96%)
Функц. везе изван политике 0,05%	0	0	0	0
Идентификација са конкретном политичком организацијом 0,96%	34 (4,72%)	2 (1,96%)	3 (0,42%)	0
Позитивне емоције и оцене 6,32%	16 (2,22%)	5 (4,90%)	6 (0,84%)	0
Негативне емоције и оцене 14,67%	75 (10,43%)	12 (11,76%)	150 (21%)	9 (8,82%)
Неутралне синтагматске везе 10,36%	86 (11,96%)	14 (13,72%)	96 (13,44%)	62 (60,78%)
Личносно, интерперсонално, аксиолошко значање 1,35%	4 (0,55%)	1 (0,98%)	2 (0,28%)	0
Идентификација са конкретном особом 3,05%	10 (1,39%)	0	105 (14,70%)	1 (0,98%)

Прецедентни текстови 0,77%	0	1 (0,98%)	0	0
Веза са националним идентитетом 1,57%	1 (0,13%)	0	1 (0,14%)	0
Друго значење 1,33%	0	0	7 (0,98%)	0
Деривати 0,33%	0	0		0
Рима 0,28%	0	0	8 (1,12%)	1 (0,98%)
Егзистенцијално 0,57%	4 (0,55%)	1 (0,98%)	3 (0,42%)	0
Локација 7,37%	15 (2,08%)	2 (1,96%)	6 (0,84%)	0
Остале реакције 21,04%	228 (31,71%)	22 (21,56%)	83 (11,62%)	23 (22,54%)
Укупно 99,85%	719 ~99,94%	102 ~99,97%	714 ~99,97%	102 ~99,98%

На основу овако представљених просечних вредности, можемо одредити релативни значај група реакција сваког појединачног асоцијативног поља, као и упоређивати реакције на исте стимулусе у два језика, што ће уједно олакшати и даље истраживање веза између језика и културе. У наставку, анализираћемо

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

онај тип реакција које су битне за утврђивање индикатора транзиционих промена у друштву у свести носилаца српског и руског језика. Као полазиште у истраживању послужиће нам позитивне и негативне емоције и оцене, а приликом њихове интерпретације по потреби ћемо укључивати и друге типове ради бољег сагледавања ситуације и објашњавања узрока настанка оваквих или онаквих асоцијација (о комуникационим тактикама испитаника при попуњавању асоцијативних тестова и рефлектовању индивидуалних одлика испитаника на њихове асоцијације детаљније в. Karaulov 1996: 67–96).

Однос носилаца руског и српског језика према појмовима из сфере политике, као што ћемо видети из излагања које следи, веома добро показују емоционално-ескспресивне реакције. Процентуални удео позитивних (а) и негативних (б) емоционалних реакција и оцена је следећи (у опадајућем поретку):

(а)

– у српском језику: *новац* 21,95%, *будућност* 20,54%, *радник* 4,43%, *Европа* 4,28%, *демократија* 3,92%, *људска права* 2,22%, *држава* 1,99%, *унија* 1,66%, *избори* 1,69%, *режим* 0,84%, *политика* 0,51%;

– у руском језику: *држава* 23,23%, *будуће* 23,21%, *демократија* 15%, *работник* 12,74%, *государство* 10,93%, *союз* 5,55%, *Европа* 5,05%, *права човека* 4,90%, *дeњги* 3,97%, *политика* 1,96%, *выборы* 0%, *режим* 0%;

(б)

– у српском језику: *политика* 38,72%, *избори* 31,59%, *режим* 21%, *демократија* 17,50%, *радник* 14,08%, *новац* 13,82%, *држава* 11,28%, *људска права* 10,43%, *Европа* 5,96%, *будућност* 4,94%, *унија* 2,17%;

– у руском језику: *политика* 38,23%, *демократија* 17%, *права човека* 11,76%, *дeњги* 10,77%, *работник* 9,80%, *государство* 9,03%, *режим* 8,82%, *выборы* 8,49%, *држава* 8,08%, *будуће* 8,03%, *союз* 7,40%, *Европа* 1,01%.

Негативне емоције и оцене доминирају над позитивним у оба језика, с тим што је у српском језику израженија разлика међу њима (срп.: 15,42% негативних – 6,46% позитивних; рус.: 12,01% негативних – 8,11% позитивних). Већ на први, и најзначајнији за наше истраживање, појам *политика*, како у српском, тако и у руском језику, у центру АП као најбројнија врста реакција налазе се негативне емоције и оцене, са приближним процентуалним уделом у оба језика (*политика* (срп.) – 36,88% : *политика* (рус.) – 38,72%). Данас, као што показује материјал асоцијативних речника, појам *политика* најчешће

се асоцира са негативним осећањима и оценама. То је морала бити директна последица деловања политичких актера у епоси транзиције. Томе у прилог говори и податак да се у *Речнику српскога језика* Матице српске за појам *политика*, поред основног значења, издваја и следеће: „2. свака активност усмерена на остваривање одређеног циља (обично повезаног с обмањивањем других): *лоповска* –”. Стога не чуди што су испитаници у највећем броју давали негативне реакције, попут: *досада* (37), *глупост*, *лаж* (26), *свађа* (17), *ужас* (12), *пропаст* (7), *смарање* (6), *зло*, *лажи* (5) (срп.); *грязная* (10), *грязь* (8), *грязное дело*, *дерьмо* (4), *дрянь*, *ерунда* (3), *гадость*, *надоело*, *скука* (2) (рус.), описујући задати појам као глупост, нешто досадно и прљаво.

Ипак, у српској језичкој свести израженије су негативне емоције и оцене, него у руској. На стимулусе *радник*, *избори*, *држава* и *режим* у српском језику негативне емоције и оцене налазе се у центру АП са високим процентуалним уделом (*избори* – 31,59%, *режим* – 21%, *радник* – 14,08%, *држава* – 11,28%), док су у руском језику оне на ближеј (*режим* – 8,82%) или даљој периферији (*работник* – 9,80%, *государство* – 9,03% / *держава* – 8,08%, *выборы* – 8,49%). Интересантно је да су на стимулус *Европа* српски испитаници давали више негативних реакција од руских – српски – 5,96% (ближа периферија), руски – 1,01% (крајња периферија). Ово се може објаснити тиме што српски испитаници овај појам више доживљавају политички, повезујући га са питањем ступања у Европску унију и целокупном политичком ситуацијом у нашој земљи, на коју је и поменута организација оставила великог утицаја, док је у руској језичкој свести овај појам доживљен више у географском смислу. О томе сведоче и друге групе реакција – у српском: *унија 41*, *ЕУ 14*, *Европска унија 6*, *УН 5*, *излаз 3*, *Европска заједница*, *НАТО*, *уједињене нације*; у руском: *Западная 6*, *Восточная 2*, *континент 4*, *материк*, *огромная*, *цивилизованная*... Штавише, у руском језику не постоји ниједна реакција која упућује на Европску унију, што значи да у време испитивања она уопште није била присутна у руској језичкој свести. Међутим, када је реч о позитивним емоцијама и оценама на дати стимулус, опет су оне бројније у српском језику, налазећи се на ближеј периферији, док су у руском на крајњој, те се по недостатку емоционалних и вредносних оцена може закључити да су руски испитаници равнодушни према европским интеграцијама, самим тим што спољна политика Руске Федерације никада није била оријентисана према ЕУ.

Велики проценат позитивних емоција и оцена у српском језику забележен је код појмова новац (*богатство 61*, *моћ 48*, *могућност*, *сигурност 6*, *срећа 4*, *љубав*, *провод*, *уживање 3*, *задовољство*, *имућност*, *могућности*, *слобода*, *ужитак*

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

2, битно, благостање, важан, важност, велика помоћ, вредан, вредно, добит, добитак, значај, корисно, лаган живот, моћ у руци, нада, надање, побољшање, супер, успех – укупно 21,95%) и будућност (нада 21, срећа 19, светла, светлост 17, успех 12, светло 9, лепа, напредак 8, боља, боље 3, биће боље, бољи дани, бољи живот, бољитак, добро, лепо, лепше, мир, оптимизам, успешност 2, безбедно, блиставост, боље сутра, бољи услови, добра, доброта, задовољство, красна, леп живот, лепа будућност, лепшиа, могућност, напредност, напредовање, нешто боље, радост, савршена, сигурност, стабилност, угодност, успех – укупно 20,54%) – центар АП, а у руском језику држава (могучая, родная 4, моцъ 3, большая, величие, нерушимая 2, любовь, мать, непобедимая, победила, сила, сильная – укупно 23,23%) – центар АП, будущее (светлое 14, прекрасно 3, светло и прекрасно 2, великое, верить, прекрасное, с надеждой, счастливое, счастье, хорошее – укупно 23,21%), демократија (свобода 11, свобода выбора, свобода слова, свобода совести, это хорошо – укупно 15%), работник (добрый, ответственный, трудяга, честный 2, добросовестный, отменной, передовик, сладкий, ценный – укупно 12,74%), государство (огромное 10, богатое 6, могучее, родное, свободное, сила 5, Родина, сильное, справедливое 3, единое, могущественное, мощное, развивающееся, развитое, суверенитет, суверенное 2, дружественное, здоровое, миролюбивое, мощно, моцъ, порядок, правда, свобода, сильнее – укупно 10,59%) – ближа периферија. Дакле, могло би се рећи да српски испитаници полагају наде у бољу будућност, а да новац доводе у узрочно-последичну везу са њом, док руски испитаници поред тога имају позитивне емоције и оцене и према својој држави (посебно када је у питању појам држава, који је за њих експресивнији и узвишенији од неутралног појма государство). Занимљиво је да руски испитаници немају ништа позитивно да кажу за стимулусе выборы и режим, а и у српском језику су позитивне реакције на дате појмове на крајњој периферији.

3. Структура АП и показатељи транзиционих промена у друштву

У структури сваког АП на основу броја реакција могу се издвојити центар, ближа, даља и крајња периферија. Граница између њих јасно је видљива, и може се представити као нагли пад у процентима. У овом прегледу узећемо у обзир само оне групе реакција које су значајне за утврђивање индикатора стања и транзиционих промена у друштву.

Политика (срп.)

Центар: негативне емоције и оцене – 36,88%; функц. везе у домену политике – 19,40%; остале реакције – 16,19%

Ближа периферија: друго значење – 8,48%; идентификација са конкретном особом – 8,09%

Даља периферија: дефиниција – 2,69%; локација – 1,92%; деривати – 1,54%

Крајња периферија: хипоним 0,9%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење 0,9%; идентификација са конкретном политичком организацијом 0,77%, прецедентни текстови 0,77%

Политика (рус.)

Центар: негативне емоције и оцене 38,72%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе 18,13%; остале реакције – 13,23%; хипоним – 8,33%

Даља периферија: функц. везе у домену политике 7,35%; идентификација са конкретном особом 5,88%

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене – 1,96%; дефиниција – 0,98%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 0,98%

Новац (срп.)

Центар: остале реакције – 28,86%; позитивне емоције и оцене – 21,95%; дефиниција – 19,64%

Ближа периферија: негативне емоције и оцене – 13,82%; хипоним – 6,50%

Даља периферија: локација – 2,43%; деривати – 2,30%; неутралне синтагматске везе – 2,16%

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 0,94%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 0,67%; егзистенцијално – 0,40%

Деньги (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 32,89%; остале реакције – 29,86%

Ближа периферија: хипоним – 10,96%; негативне емоције и оцене – 10,77%

Даља периферија: дефиниција – 4,72%; позитивне емоције и оцене – 4,15%

Крајња периферија: егзистенцијално – 3,59%; прецедентни текстови – 1,51%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,13%

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Демократија (срп.)

Центар: дефиниција – 20,86%; негативне емоције и оцене – 17,50%; функц. везе у домену политике – 15,82%

Ближа периферија: остале реакције – 12,04%; локација – 8,96%; идентификација са конкретном особом – 7,70%; веза са националним идентитетом – 7,56%

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 3,92%; идентификација са конкретном политичком организацијом 3,22%

Крајња периферија: егзистенцијално – 1,26%; хипоним – 0,56%; неутралне синтагматске везе – 0,42%

Демократия (рус.)

Центар: функц. везе у домену политике – 30%

Ближа периферија: негативне емоције и оцене – 17%; позитивне емоције и оцене – 15%;

Даља периферија: остале реакције – 13%; неутралне синтагматске везе – 8%; идентификација са конкретном особом – 8%

Крајња периферија: локација – 4%; веза са националним идентитетом – 3%

Радник (срп.)

Центар: остале реакције – 28,55%; локација – 16,81%; негативне емоције и оцене 14,08%

Ближа периферија: хипоним – 12,38%; неутралне синтагматске везе – 10,3%

Даља периферија: дефиниција – 6,25%; опозити – 5,21%; позитивне емоције и оцене 4,34%

Крајња периферија: функц. везе у домену политике – 0,78%; идентификација са конкретном особом – 0,78%

Работник (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 44,11%

Ближа периферија: остале реакције – 30,39%

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 12,74%; негативне емоције и оцене – 9,80%

Крајња периферија: идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,96%; прецедентни текстови – 0,98%

Избори (срп.)

Центар: негативне емоције и оцене – 31,59%; функц. везе у домену политике 28,34%

Ближа периферија: остале реакције – 17,94%; хипоним – 5,33%; идентификација са конкретном особом – 4,81%

Даља периферија: дефиниција – 3,38%; локација – 2,47%; неутралне синтагматске везе – 2,21%

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене – 1,69%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 0,65%

Выборы (рус.)

Центар: хипоним – 51,88%

Ближа периферија: функц. везе у домену политике – 20,75%; неутралне синтагматске везе – 10,37%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене – 8,49%; остале реакције – 7,54%

Крајња периферија: веза са националним идентитетом – 0,94%

Држава (срп.)

Центар: локација – 21,11%; дефиниција – 20,45%; остале реакције – 13,41%; негативне емоције и оцене – 11,28%

Ближа периферија: веза са националним идентитетом – 10,35%; функц. везе у домену политике – 9,69%; неутралне синтагматске везе – 4,11%

Даља периферија: личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 2,52%; хипоним – 2,39%; позитивне емоције и оцене – 1,99%

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 1,72%; прецедентни текстови – 0,39%; деривати – 0,39%

Государство (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 19,31%; остале реакције – 13,08%

Ближа периферија: дефиниција – 10,90%; позитивне емоције и оцене – 10,59%; функц. везе у домену политике – 9,81%

Даља периферија: негативне емоције и оцене – 9,03%; хипоним – 8,1%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 7,78%; локација – 7,63%

Крајња периферија: прецедентни текстови – 2,02%; веза са националним идентитетом – 1,24%

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Држава (рус.)

Центар: позитивне емоције и оцене – 23,23%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 18,18%; дефиниција – 13,13%

Даља периферија: веза са националним идентитетом – 11,11%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 10,10%; негативне емоције и оцене – 8,08%

Крајња периферија: локација – 7,07%; остале реакције – 7,07%

Европа (срп.)

Центар: остале реакције – 35,79%; дефиниција – 19,96%; локација – 18,93%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 10,11%; негативне емоције и оцене – 5,96%; позитивне емоције и оцене – 4,28%

Даља периферија: Личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,81%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,16%; егзистенцијално – 1,03%

Крајња периферија: функц. везе у домену политике – 0,77%; хипоним – 0,38%; веза са националним идентитетом – 0,38%

Европа (рус.)

Центар: локација – 28,28%

Ближа периферија: остале реакције – 26,26%; рима – 21,21%

Даља периферија: хипоним – 8,08%; дефиниција – 8,08%

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене – 5,05%; неутралне синтагматске везе – 2,02%

Будућност (срп.)

Центар: остале реакције – 34,72%; позитивне емоције и оцене – 20,54%; дефиниција – 19,89%

Ближа периферија: опозити – 8,45%; негативне емоције и оцене – 4,94%; друго значење – 4,03%

Даља периферија: неутралне синтагматске везе – 2,60%; локација – 1,95%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 1,43%

Крајња периферија: егзистенцијално – 1,04%

Будућее (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 28,57%

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене – 23,21%; дефиниција – 15,17%

Даља периферија: остале реакције – 12,5%; негативне емоције и оцене – 8,03%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 8,03%;

Крајња периферија: опозити – 2,67%

Унија (срп.)

Центар: дефиниција – 44,95%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 15,19%; локација – 13,28%; остале реакције – 8,68%

Даља периферија: функц. везе у домену политике – 7,02%; друго значење – 4,21%; негативне емоције и оцене – 2,17%; идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,91%; позитивне емоције и оцене – 1,66%

Крајња периферија: веза са националним идентитетом – 0,25%; деривати – 0,25%

Союз (рус.)

Центар: прецедентни текстови – 38,88%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 23,14%; функц. везе у домену политике – 12,96%

Даља периферија: негативне емоције и оцене – 7,40%; остале реакције – 7,40%; позитивне емоције и оцене – 5,55%

Крајња периферија: дефиниција – 2,77%

Људска права (срп.)

Центар: остале реакције – 31,71%; функц. везе у домену политике – 18,77%; дефиниција – 14,88%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 11,96%; негативне емоције и оцене – 10,43%; идентификација са конкретном политичком организацијом 4,72%

Даља периферија: позитивне емоције и оцене – 2,22%; локација – 2,08%; идентификација са конкретном особом – 1,39%

Крајња периферија: хипоним – 0,55%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 0,55%; егзистенцијално – 0,55%

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

Права човека (рус.)

Центар: функц. везе у домену политике – 27,45%; остале реакције – 21,56%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 12,72%; негативне емоције и оцене – 11,76%

Даља периферија: хипоним – 9,80%; позитивне емоције и оцене – 4,90%; дефиниција – 3,92%

Крајња периферија: идентификација са конкретном политичком организацијом – 1,96%; локација – 1,96%

Режим (срп.)

Центар: функц. везе у домену политике – 27,87%; негативне емоције и оцене – 21%; идентификација са конкретном особом – 14,70%

Ближа периферија: неутралне синтагматске везе – 13,44%; остале реакције – 11,62%

Даља периферија: рима – 1,12%; друго значење – 0,98%; позитивне емоције и оцене – 0,84%; локација – 0,84%

Крајња периферија: идентификација са конкретном политичком организацијом – 0,42%; егзистенцијално – 0,42%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 0,28%

Режим (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе – 60,78%

Ближа периферија: остале реакције – 22,54%; негативне емоције и оцене – 8,82%

Даља периферија: дефиниција – 3,92%; функц. везе у домену политике – 1,96%

Крајња периферија: идентификација са конкретном особом – 0,98%; рима – 0,98%

Статистичком анализом заступљености група реакција на стимулусе који су предмет нашег истраживања добијамо увид у карактер тих представа у свести наших савременика. Када посматрамо обједињене резултате за сва АП, видимо да је највећа заступљеност реакција које се не могу подвести ни под једну од категорија издвојених по принципу семантичке и концептуалне блискости реакција, према методологији Р. Драгићевић (Dragičević 2010: 55–98) и М. Стефановић (Stefanović 2012: 25–32); висок удео „осталих реакција” говори о нејасности, конфузији у промишљању и доживљавању одређених појмова у

условима великих друштвених трансформација. На другом месту по фреквентности налазе се негативне емоције и оцене. У поређењу са позитивним емоцијама и оценама, оне су више него двапут заступљеније, што је јасан показатељ односа већине испитаника према појмовима из сфере политике. Ово је посебно изражено међу српским испитаницима, где је велики број реакција негативан (*политика, демократија, радник, избори, држава, режим* – центар АП; *новац, Европа, будућност, људска права* – ближа периферија АП), али и у руском АР негативне реакције су високо фреквентне, најчешће везане за ближу периферију АП (*политика, деньги, демократия, права человека, режим*). Следеће по фреквентности су реакције типа дефиниције, које нам указују на рационалан однос према појмовима (*новац, демократија, држава, Европа, будућност, унија, људска права* – центар АП; *государство, держава, будущее* – ближа периферија). Такође су високо позициониране неутралне синтагматске везе, особито међу руским испитаницима, што указује на аутоматизам употребе лексема и њихову заступљеност у језику свакодневице (руски: *деньги, работник, будущее, режим* – центар АП; српски: *радник, држава, Европа, унија, људска права, режим* – ближа периферија).

Међу реакцијама везаним за периферију АП издвајамо везу са националним идентитетом. У руском језику, од 12 анализираних, овај параметар присутан је у само четири асоцијативна поља, и то на даљој (држава – 11,11%) или крајњој периферији (демократия – 3%, государство – 1,24%, выборы – 0,94%) док се у српском језику јавља чак у осам: најизразитије у АП држава – 10,35% и демократија – 7,56% (ближа периферија), те избори – 0,39%, Европа – 0,38%, унија – 0,25%, политика – 0,25%, режим – 0,14%, људска права – 0,13% (крајња периферија). Ово нам говори да, када је реч о сфери политике, у српској језичкој свести национално игра важнију улогу, него у руској. Међутим, велики проценат реакција које се сврставају у групу локација (7,37%) говори нам да језичка свест испитаника није окренута искључиво ка националном. Ово је опет израженије у српској језичкој свести, где је овај параметар присутан у свих 11 АП и притом је врло разуђен, док се у руском језику јавља тек у пет од 12 анализираних АП и најчешће асоцијације поред *Россия* су *Америка* и *США*. Та чињеница навела нас је на закључак да је свест народа једне велике светске силе, као што је Руска Федерација, окренут чешће ка другим великим силама, попут САД, а ређе ка мањим. Оно на шта нам реакције из ове групе још указују јесте окренутост једног броја испитаника ка прошлости. Међу руским испитаницима на стимулус *государство* најбројнија реакција из групе локација била је *СССР* (16), док је међу српским испитаницима велики број

њих наводио асоцијације *Југославија* (69) и *Србија и Црна Гора* (20). Још једна значајна група реакција јесте идентификација са конкретном особом (3,05%), из које можемо сазнати које су то најупечатљивије личности из сфере политике у свести носилаца ова два језика у време када су састављани речници. Српски испитаници су опет били склонији ка навођењу конкретних личности, међу којима су најбројнији: *Слободан Милошевић* (105), *Зоран Ђинђић* (55), *Војислав Коштуница* (45), *Војислав Шешељ* (20), *Мирољуб Лабус* (6), *Карла Дел Понте* (2), *Наташа Кандић* (2), док су носиоци руског језика концентрисани на две кључне личности – *Ељцин* (15) и *Горбачев* (3). Подједнако су нам биле интересантне реакције из групе идентификација са конкретном политичком организацијом, које нам дају слику о томе које су то политичке организације најугицајније на просторима језика које истражујемо. У српској језичкој свести политичка организација са највећим бројем реакција била је *ДОС* (21),⁶ а у знатно мањем броју јављале су се и *СПС* (4),⁷ *Депос* (3),⁸ *ДС* (3),⁹ *СРС* (2),¹⁰ *ДХСС*, *ДПС*, *ДСС*. Велики број реакција имале су и организације попут: *УН* (26), *УНИЦЕФ* (11), *Европска унија* (8), *НАТО* (4), што указује на њихову присутност у свести српских испитаника. У руској језичкој свести овај пара-

⁶ Демократска опозиција Србије (ДОС) била је политичка коалиција која је настала 10. јануара 2000. године на иницијативу Српског покрета обнове и сачињавало ју је 19 странака које су биле опозиција тадашњем југословенском режиму Слободана Милошевића. Поред ДС и ДСС, ДОС су чинили Демократска алтернатива, Нова Србија, Грађански савез Србије, Демокришћанска странка Србије, Лига социјалдемократа Војводине, Социјалдемократска унија, Савез војвођанских Мађара, Реформисти Војводине, Санџачка демократска партија, Коалиција Војводина, Социјалдемократија, Покрет за демократску Србију, Лига за Шумадију, Нова демократија и Демократски центар. Уз ДОС су тада били Г-17+ и Отпор.

⁷ Социјалистичка партија Србије настала је 17. јула 1990. године у тадашњој СФР Југославији тачније СР Србији, уједињењем Савеза комуниста Србије (СКС) и Социјалистичког савеза радног народа Србије (ССРНС). За председника партије на Првом конгресу изабран је Слободан Милошевић.

⁸ Демократски покрет Србије, познатији као ДЕПОС, била је политичка коалиција десног центра састављена пред изборе 1992. и 1993. ДЕПОС-у су припадале следеће странке: Српски покрет обнове, Демократска странка Србије, Српска либерална странка, Нова демократија. На изборима 1992. осваја 16,89% и 50 посланика.

⁹ Демократска странка (ДС) је опозициона политичка странка у Србији социјалдемократске оријентације, некада вођена од стране Зорана Ђинђића, а у време израде речника под руководством Бориса Тадића, тадашњег председника Србије.

¹⁰ Српска радикална странка (СРС) у доба транзиције била је парламентарна политичка партија у Србији. Основана је 23. фебруара 1991. године уједињењем Српског четничког покрета и већег броја месних одбора Народне радикалне странке. Оснивач: Војислав Шешељ.

метар је на апсолутно крајњој периферији и то су у питању појмови везани за доба пре распада Совјетског Савеза: *КПСС* (2),¹¹ *КГБ*,¹² *ЦК*¹³.

Интересантно је да су појам „унија”, одн. „союз” носиоци руског језика потпуно различито доживели у односу на носиоце српског језика. У руској језичкој свести овај стимулус се везује искључиво за Совјетски Савез (Союз Советских Социалистических Республик), са реакцијама попут: *СССР* (5), *советский* (3), *советов*, *Советских Социалистических Республик* (2), *социалистический*, *ССР*, а такође: *нерушимый* (36), *республик* (4), „*нерушимый*” *республик свободных* – асоцијација са текстом химне Совјетског Савеза („Союз нерушимый республик свободных...”). С друге стране, носиоце српског језика овај појам асоцира пре свега на Европску унију (*европска* (80), *Европа* (79), *Европска унија* (6), *ЕУ* (2), као и: *Уједињене нације* (4), *НАТО* (2), *УН*), али јављају се и реакције попут: *Србија и Црна Гора* (5), *СЦГ* (4), *С и ЦГ* (2), *СИЦГ*, *Србија и Ц. Гора*, *Србија – Црна Гора*, те *ССРЈ*, *Југославија*. Из наведеног можемо закључити да се међу испитаницима оба језика осећа носталгија према некадашњим државама/савезима, али да је свест српских испитаника окренута и ка новом потенцијалном савезу, тј. унији, према којој је однос крајње поларизован (јављају се и негативне (2,17%) и позитивне (1,66%) емоције и оцене).

4. Закључак

Анализа коју смо овде спровели била је усмерена на идентификацију одраза политичких промена у језичкој свести савремених говорника руског и српског језика. Резултати истраживања показују да је однос према новом, транзиционом друштву и вредностима на којима оно почива углавном негативан, с тим што је код Срба, судећи према структури и садржају АП лексема из сфере политике, негативнији, емоционално и експресивно маркиранији него код Руса. Такође, примећује се веће незадовољство стањем у држави код српских испитаника, међутим код носилаца оба језика уочава се носталгија и освртање

¹¹ Комунистичка партија Совјетског Савеза била је владајућа партија у Совјетском Савезу од доласка болшевика на власт 1917. до распада СССР-а и конституисања независне Руске Федерације 1991.

¹² Комитет државне безбедности СССР (Комитет государственной безопасности СССР) био је назив главне совјетске службе безбедности и обавештајне службе, као и главне тајне полиције од 13. марта 1954. године до 6. новембра 1991. године.

¹³ Централни комитет био је орган у свакој комунистичкој партији. Састојао се од стотинак или чак више стотина чланова, у зависности од бројности партије.

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

на прошлост. Добијени резултати у корелацији су са социолошким истраживањима на која смо се позвали у *Уводним напоменама*.

Наше истраживање документује и подесност методе анализе АП за утврђивање односа према политичким и економским променама у друштву код репрезентативног корпуса испитаника, као и њену компатибилност са социолошким методама утврђивања индикатора транзиционих промена. Такође, не на последњем месту, чини нам се да ова студија поткрепује и већ доказану адекватност ове методе у домену конфронтационих испитивања језичке слике света код припадника разних етносоциокултурних заједница у циљу идентификавања и разјашњавања релевантних истоветности, сличности и разлика.

Лексикографски извори

1. Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић (2011), *Обратни асоцијативни речник српскога језика (II део; од реакције ка стимулусу)*, Београд: „Београдска књига”, „Службени лист”, Филолошки факултет у Београду.
2. Караулов, Юрий Николаевич, Юрий Александрович Сорокин, Евгений Федорович Тарасов, Наталья Владимировна Уфимцева, Галина Александровна Черкасова (1994), *Русский ассоциативный словарь. Кн. 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I*. Москва: «Помовский и партнеры».
3. Драгићевић, Рајна, Предраг Пипер, Марија Стефановић (2005), *Асоцијативни речник српскога језика. (I део; од стимулуса ка реакцији)*, Београд: „Београдска књига”, „Службени лист”, Филолошки факултет у Београду.
4. Николић, Мирослав (уред.) (2007), *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад: 2007.
5. Кузнецов, Сергей Александрович (ред.) (2004), *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: «Норинт».

Литература

1. Антонић, Слободан (2012), *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*, Београд: Службени гласник.
2. Болчић, Силвано (1994), *Тегобе прелаза у предузетничко друштво. Социологија транзиције у Србији почетком деведесетих*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
3. Драгићевић, Рајна (2010), *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

4. Заславская, Татьяна Ивановна (2004), *Современное российское общество. Социальный механизм трансформации*, Москва: Дело.
5. Караулов, Юрий Николаевич (1996), «Типы коммуникативного поведения носителя языка в ситуации лингвистического эксперимента», у: Наталья Владимировна Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*, Институт языкознания РАН, Москва, 67–96.
6. Кончаревић, Ксенија (2015), „Асоцијативни речници као извор за проучавање религиозности у постатеистичким друштвима источне и југоисточне Европе (на материјалу речника руског и српског језика)”, *Sociolingwistyka*, 29, 171–190.
7. Кончаревић, Ксенија (2015), Индикатори религиозности у вербално-асоцијативној мрежи руског и српског језика, *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 87, 25–48.
8. Кончаревић, Ксенија (2015), Религиозност кроз призму вербалних асоцијација носилаца српског језика, *Српски језик*, књ. XX, 79–93.
9. Матвеева, Лилия (2015), «Транзиция как социологический феномен», *Leges vitae*, Висугести, 2, 44–49.
10. Милић, Анђелка (2002), *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група. Свакодневица Србије на почетку трећег миленијума*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
11. Новаковић, Нада (2017), *Раднички штрајкови и транзиција у Србији од 1990. до 2015. године*, Београд: Rosa Luxemburg Stiftung, Институт за друштвене науке.
12. Стефановић, Марија (2012), *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
13. Уфимцева, Наталья Владимировна (1995), Этнические и культурные стереотипы: кросс-культурное исследование. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. Том 54*. Москва: Наука, 55–62.
14. Уфимцева, Наталья Владимировна (1996), «Русские: опыт еще одного самопознания», у: Наталья Владимировна Уфимцева (ред.), *Этнокультурная специфика языкового сознания*. Москва: Институт языкознания, 139–162.
15. Уфимцева, Наталья Владимировна, Александра Владимировна Рудакова, Иосиф Абрамович Стернин (2003), «Актуальные проблемы проведения и интерпретации результатов психолингвистических экспериментов», у: Александра Владимировна Рудакова (ред.), *Психолингвистика и лексикография. Сборник научных трудов*. Воронеж: Истоки, 4–19.
16. Штомпка, Петр (2001), «Социальное изменение как травма», *Социс*, Москва, 2, 3–12.

Ksenija J. Končarević
Jelena B. Vasović
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Slavonic Studies

ASSOCIATIVE DICTIONARIES AS A SOURCE FOR RESEARCH ON POLITICAL CHANGES IN RUSSIAN AND SERBIAN SOCIETY DURING THE LATE 20TH AND EARLY 21ST CENTURY

Summary

This essay deals with the analysis of the content and the structure of the associative fields of lexemes from the semantic field “politics and society” in Russian and Serbian languages on the material of associative dictionaries. The aim of this study is the reconstruction of the notions of the political changes in the consciousness of both language speakers. The results are set in correlation with the recent sociological studies of the transition in Russian and Serbian society. The analysis we conducted here shows the compatibility of the picture of society due to political changes in the language consciousness of the contemporary speakers of Russian and Serbian language with the findings obtained by sociological methods. The attitude towards the new, transitional society and the values on which it is based is mostly negative, judging by the structure and content of AF of lexemes from the sphere of politics, especially among Serbs, where it is more negative, more emotionally and expressively marked than among Russians. Also, there is greater dissatisfaction with the situation in the country among Serbian respondents, however, nostalgia and reflection about the past can be noticed among speakers of both languages.

► **Key words:** sociolinguistics, sociology, associative dictionary, associative fields of a lexeme, modern Russian language, modern Serbian language.

Lexicographic Sources

1. Dragičević, Rajna, Predrag Piper, Marija Stefanović (2011), *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika (II deo; od reakcije ka stimulusu)*, Beograd: „Beogradska knjiga”, „Službeni list”, Filološki fakultet u Beogradu.
2. Karaulov, Iūrīi Nikolaevich, Iūrīi Aleksandrovich Sorokin, Evgenīi Fedorovich Tarasov, Natal’iā Vladimirovna Ufimtseva, Galina Aleksandrovna Cherkasova (1994), *Russkii*

assotsiativnyi slovar' .Kn. 1. Priamoj slovar' : ot stimula k reaktšii. Assotsiativnyi tezaurus sovremennogo russkogo iazyka. Chast' I. Moskva: «Pomovskii i partnery».

3. Dragičević, Rajna, Predrag Piper, Marija Stefanović (2005), *Asocijativni rečnik srpskoga jezika. (I deo; od stimulusa ka reakciji)*, Beograd: „Beogradska knjiga”, „Službeni list”, Filološki fakultet u Beogradu.
4. Nikolić, Miroslav (ured.) (2007), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad: 2007.
5. Kuznetsov, Sergei Aleksandrovich (red.), 2004, *Bol'shoj tolkovyj slovar' russkogo iazyka*, Sankt-Peterburg: «Norint».

References

1. Antonić, Slobodan (2012), *Loša beskonačnost: prilozi sociologiji srpskog društva*, Beograd: Službeni glasnik.
2. Bolčić, Silvano (1994), *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo. Sociologija tranzicije u Srbiji početkom devedesetih*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
3. Dragičević, Rajna (2010), *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
4. Karaulov, Iurii Nikolaevich (1996), «Tipy komunikativnogo povedeniia nositelia iazyka v situatsii lingvističeskogo eksperimenta», u: Natal'ia Vladimirovna Ufimtseva (red.), *Ėtnokul'turnaia spetsifika iazykovogo soznaniia*, Institut iazykoznanii RAN, Moskva, 67–96.
5. Končarević, Ksenija (2015), „Asocijativni rečnici kao izvor za proučavanje religioznosti u postateističkim društvima istočne i jugoistočne Evrope (na materijalu rečnika ruskog i srpskog jezika)», *Socjolingvistyka*, 29, 171–190.
6. Končarević, Ksenija (2015), Indikatori religioznosti u verbalno-asocijativnoj mreži ruskog i srpskog jezika, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 87, 25–48.
7. Končarević, Ksenija (2015), Religioznost kroz prizmu verbalnih asocijacija nosilaca srpskog jezika, *Srpski jezik*, knj. XX, 79–93.
8. Matveeva, Liliia (2015), «Tranzitsiia kak sotsiologičeskii fenomen», *Legea si viata*, Bucuresti, 2, 44–49.
9. Milić, Anđelka (2002), *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa. Svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
10. Novaković, Nada (2017), *Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Institut za društvene nauke.
11. Stefanović, Marija (2012), *Jezička slika porodice u ruskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
12. Shtompka, Petr (2001), «Sotsial'noe izmenenie kak trauma», *Sotsis*, Moskva, 2, 3–12.

Асоцијативни речници као извор за истраживање транзиционих промена у руском и српском друштву краја XX и почетка XXI века

13. Ufimtseva, Natal'ia Vladimirovna (1995), *Ėtnicheskie i kul'turnye stereotipy: krosskul'turnoe issledovanie. Izvestiia Akademii nauk SSSR. Seriia literatury i iazyka. Tom 54*. Moskva: Nauka, 55–62.
14. Ufimtseva, Natal'ia Vladimirovna (1996), «Russkie: opyt eshche odnogo samopoznaniia», u: Natal'ia Vladimirovna Ufimtseva (red.), *Ėtnokul'turnaia spetsifika iazykovogo soznaniia*. Moskva: Institut iazykoznanii, 139–162.
15. Ufimtseva, Natal'ia Vladimirovna, Aleksandra Vladimirovna Rudakova, Iosif Abramovich Sternin (2003), «Aktual'nye problemy provedeniia i interpretatsii rezul'tatov psikholingvisticheskikh eksperimentov», u: Aleksandra Vladimirovna Rudakova (red.), *Psikholingvistika i leksikografiia. Sbornik nauchnykh trudov*. Voronezh: Istoki, 4–19.
16. Zaslavskaiia, Tat'iana Ivanovna (2004), *Sovremennoe rossiiskoe obshchestvo. Sotsial'nyi mekhanizm transformatsii*, Moskva: Delo.

Преузето: 31. 12. 2020.
Корекције: 25. 2. 2021.
Прихваћено: 27. 2. 2021.